

6. Die “Bond van Oud-ZASM Personeel” gestig

Gerrit Bakker van Nylstroom was as apteker in diens van die NZASM om, jare later, soos Plokhooij tereg in sy reisverslag vermeld het, die bevolking van Nylstroom “en vele mijlen in de omtrek daarvan” van medisyne te voorsien. Na die aankoms van die NZASM-trein op Komatipoort het ’n dertigtal oud-NZASM-amptenare, onder leiding van Bakker en eerw. P.F. van Straten, in die eetsalon die grondslae vir die latere “Bond van Oud-ZASM Personeel” gelê. ’n Voorbereidingskomitee bestaande uit W. van Wijk de Vries, eerw. P.F. van Straten, G. Bakker en G.R.J. Bodde is benoem om verdere aanvoorwerk te verrig. Binne ’n paar uur het die “Bond” oor meer as honderd lede beskik, terwyl mnr. Albert Kuit die ere-voorsitterskap van die jong vereniging aanvaar het.

7. Van Komatipoort na Lourenço Marques en terug na Pretoria

In Lourenço Marques is die reisigers deur die direkteur-generaal van die spoorweë in Mosambiek, maj. Pinto Teixeira, die burgemeester van Lourenço Marques en ’n tweetal diplomatieke verteenwoordigers van die Unie verwelkom. Maj. Teixeira het ’n gedenkplaat ter gedagtenis aan maj. (later genl.) Machado onthul en daarna was mnr. Kuit die tolk van die gaste deur nadruk op die betekenis van die heengegane i.v.m. die beplanning van die Oosterlyn te lê. Vervolgens het hy ’n krans aan die gedenkplaat geheg.

Daarna is die besoekers en hulle Portugese vriende na die ou begraafplaas waar, voor die kapel, ’n diens ter ere van die held en ontdekkingsreisiger, die Voortrekkerleier Louis Tregardt, deur eerw. P.F. van Straten gelei is. Nadat mnr. Albert Kuit die betekenis van Louis Tregardt as die oudste soeker na ’n verbinding tussen Transvaal en Mosambiek beklemtoon het, is ’n lourierkrans, ’n geskenk van Afrikaanse kultuurverenigings in Pretoria, ter ere van Tregardt in die kapel opgehang.

Omstreeks 17h30 van dieselfde dag het die trein die terugreis aanvaar en het die militêre adjutant van die goewerneur-generaal van Mosambiek, die Portugese direkteur-generaal van Spoorweë, die burgemeester van Lourenço Marques en die vise-konsul van die Unie die besoekers uitgeleide gedoen.^{2 4}

8. ’n Terugblik

Die reis wat deur oud-NZASM-amptenare onderneem is, het moontlik geword deur die welwillendheid van die Unieregering, die Minister van Spoorweë, adv. O. Pirow, en sy ondergeskiktes, en die destydse Nederlandse gesant, dr. H.A. Lorentz, se samewerking met bogenoemdes. Verder het die behoefte bestaan om dié werkers wat die hoogste-offer tydens die aanleg van die Oosterlyn gebring het, te huldig en te herdenk.

Sowel A.C. Floor as Simon van Garderen, albei oud-NZASM-amptenare, het hierdie gedagtes beklemtoon in briewe wat in die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* gepubliseer is.²⁵ Ook is in die blad se uitgawe van 8.9.1934 'n voorlopige naamlys van lede van die "Bond" gepubliseer. Die meeste lede was woonagtig op Pretoria, terwyl ander in Kenilworth, Durban, Johannesburg, Willowdene, Brakpan, Middelburg (Tvl.), Observatory, Heidelberg, Standerton, Ladybrand, Germiston, Oos-Londen, Aliwal-Noord, Dullstroom, Stellenbosch, Kaapmuiden, Witbank, Balfour-Noord, Brits, Premiemyn en Nylstroom op hulle jare in diens van die NZASM teruggesien het.²⁶

Die vraag hoekom die monument op die stasie van Waterval-Boven opgerig is, terwyl aanvanklik die gedagte bestaan het om 'n gedenkteken op die begraafplaas van Waterval-Boven te plaas, is in 1945 soos volg in die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* beantwoord. In 1933 of 1934 het mnr. Albert Kuit vasgestel dat, op 'n paar uitsonderings na, die grafte te verwaarloos was om opgeknip te word. Op grond van dié omstandigheid is besluit om 'n gedenkteken op die stasie se Perron op te rig. Deur mnr. Albert Kuit en dr. H.A. Lorentz is 'n geskikte klip langs die treinspoor langs die suidelike deel van die Krugerwildtuin uitgesoek, deur 'n spesiale kraan na Waterval-Boven vervoer, op die stasie se Perron geplaat en van 'n koperplaat voorsien.²⁷

9. Verdere gebeurtenisse

As voorlopige bestuur van die "Bond van Oud-ZASM Personeel" het aanvanklik B. Bloemsmá (voorsitter), eerw. P.F. van Straten (vise-voorsitter), G.R.J. Bodde (penningmeester), W. van Wijk de Vries (sekretaris) en J.E. Grobbelaar opgetree. Die "Bond" het met 101 lede begin en op 12.10.1934 is die eerste algemene vergadering in die *Nationale Klub* in Paul Krugerstraat gehou.²⁸

Voordat dié byeenkoms plaasgevind het, het die voorlopige bestuur, met mnr. Albert Kuit as ere-voorsitter, besluit om op 9.10.1934 'n NZASM-luiklok, afkomstig van die NZASM-stasie op Barberton, aan die Nederlandse regering by die Nederlandse gesantskap op Pretoria aan te bied.²⁹

Ongeveer 60 voormalige NZASM-lede was op die genoemde dag in "Oranjehof" aanwesig waar die genoemde stasiebel, bevestig aan 'n opstand van NZASM-dwarslêers van die eiland Java en voorsien van 'n afdakkie, namens die "Bond" deur ere-voorsitter Kuit aan dr. H.A. Lorentz oorgedra is.³⁰

Op 12.10.1934 is die algemene vergadering van die "Bond" deur 51 lede bygewoon, terwyl 'n konstitusie bespreek en goedgekeur en die volgende bestuur gekies is: J.A. van Aken, voorsitter; eerw. P.F. van Straten, onder-voorsitter; W. van Wijk de Vries, sekretaris; G.R.J. Bodde, penningmeester; en J.E. Grobbelaar (bestuurslid).³¹

Só het die "Bond" die jaar 1935 en die daaropvolgende jare tegemoet gegaan nadat die lede en dié van die *Vereeniging van Nederlandsche Oud-Strijders*, sowel as 'n aantal bestuurslede van die *Nederlandsche Vereeniging* op 28.12.1934 feestelik in die vorm van 'n "rookavond" in die *Nationale Klub*

bymekaar gekom het. Die doel van die byeenkoms was om dank aan mnr. Kuit te betuig en hom 'n passende geskenk aan te bied. Prof. Gerrit Bon het die aand met klaviermusiek opgeluister.³²

In die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* van 9.2.1935 is 'n lys van bydraes gepubliseer wat van oud-NZASM-personeel in Nederland ontvang is. Onder hulle is o.m. jhr. ir. C.L.C. van Kretschmar van Veen (van Den Haag), seun van die laaste diensdoende direkteur van Pretoria; en dr. M.S. Lingbeek (van Arnhem); en die *Landelijke Bond van Oud-NZASM Personeel* in Nederland, vermeld.³³

Op 28.4.1935 is mnr. Sjoerd Alkema, 'n Fries wat in 1900 na Transvaal gekom het om by die Ermelose kommando aan te sluit en die oorlogsjare in die veld deurgebring het, op Ermelo oorlede. Hy was sedert 1916 met mej. Van Rheede van Oudtshoorn getroud. Die oorledene was 'n handelaar en kontrakteur, byna 20 jaar 'n stadsraadslid en 'n paar maal burgemeester van Ermelo. Tewens was hy 'n ere-korrespondent van die *Bond van Oud-ZASM Personeel*.³⁴

Op 25.5.1935 is 'n gesellige aand vir Bondslede in die Nasionale Klub, Pretoria, gereël. As eregas het minister Oswald Pirow die vergaderdes toegesprek.³⁵

In die loop van sy toespraak het minister Pirow die werk van die Nederlanders as NZASM-personeel of as strydere in die oorlog geprys en die mening uitgesprek

“dat we nu niet meer in de tijd leven, waarin men bewijzen moest zeven of acht geslachten lang in Zuid-Afrika te hebben doorgebracht, voor en aler men Afrikaners genoemd worden kon. Allen, die hun lot met Zuid-Afrika hebben ingeworpen, allen die dit land tot hun tuiste gemaakt hebben, die daarin leven en begraven willen worden en ook als het moet zich daarvoor opofferingen getroosten; zij kunnen met recht Afrikaners genoemd worden”.³⁶

Op 6.8.1935 het gesant dr. H.A. Lorentz die lede van die “Bond” ontvang om die geleentheid te herdenk dat die “Oosterlijn” 40 jaar gelede geopen was.³⁷

10. Die Oosterlynfeeste in 1945. Die Stadsraad van Pretoria.

Na bogenoemde gebeurtenisse het ongeveer tien jaar verbygegaan, jare waarin o.m. die *Bond van Oud-ZASM Personeel* bly voortbestaan het. Die vyftigjarige bestaan en amptelike indiensstelling van die spoorlyn tussen Pretoria en Lourenço Marques het in sig gekom en die belastingbetalersvereniging Sunnyside en Muckleneuk het die Stadsraad genader met die versoek om die goue jubileum van die Oosterlyn nie onopgemerk te laat verbygaan nie. 'n Kommissie onder voorsitterskap van burgemeester raadslid G.H. Brink en bestaande uit raadslide Frates en Lombard en stadsklerk Price is in verband met verdere reëlings benoem, terwyl mnr. (later dr.) Willem H.J. Punt, as gevolg van sy

studie oor die geskiedenis van die Tregardt-trek en sy besondere betrekkings met Portugese gesagsdraers, as organiseerder benoem is. Die stadsraad het die *Bond van Oud-ZASM-Pioniers* gevra om 'n gedeelte van die plegtighede te reël. Van dié gedeelte was die program soos volg:

- (a) Van 13.7.1945 tot 17.7.1945 'n tentoonstelling van foto's en oudhede uit die tyd van die NZASM in die Stadsaal, Paul Krugerstraat;
- (b) Op 16.7.1945 'n kranslegging op die Stasieplein deur die *Bond van Oud-ZASM-Pioniers* by die standbeeld van president S.J.P. Kruger. By dié verrigtings sou die administrateur van Transvaal, genl. J.J. Pienaar, die woord voer. Vervolgens sou spoorwegveteraan P.H. Bouten (85) 'n krans lê. Dr. van Broekhuizen sou die verrigtings met 'n gebed afsluit;
- (c) Op 16.7.1945 sou 'n burgerlike ontvangs in die Stadsaal plaasvind wat deur die NZASM-bel ingelui sou word. By dié geleentheid sou burge-meester G.H. Brink, die voorsitter van die *Bond van Oud-ZASM-Pioniers*, E.J. Grobbelaar, en waarn. Eerste Minister, Jan H. Hofmeyr, die aanwesiges toespreek. Prof. Gerrit Bon sou 'n musiekprogram reël.^{3 a}

'n Gepaste program is deur die Stadsraad laat druk en bogenoemde program is, op 'n paar wysigings na, uitgevoer. Genl. J.J. Pienaar het die NZASM-staatmakers lof toegeswaai en die geskiedenis van die ontstaan van die maatskappy en die Oosterlyn geskets. Die spreker het, namens die provinsie Transvaal, die staatmakers gehuldig vir die verrigte baanbrekerswerk in verband met die treinvervoer en die vername rol wat hulle met betrekking tot die algemene vooruitgang in Transvaal gespeel het.

By die ontvangs in die stadsaal was, behalwe 'n groot aantal oud-NZASM personelede en ander belangstellendes, o.a. ministers Jan H. Hofmeyr, F.C. Sturrock, die Portugese gesant, die Nederlandse gesant (dr. P.C. Visser) e.a. aanwesig.^{3 a}

Die tentoonstelling het veel belangstelling getrek en die Stadsraad het 'n silwer gedenkpenning laat slaan waarop o.m. aan die een kant die stadswaapen en aan die ander kant die voorkant van die NZASM-gedenkpenning van 1895 voorkom. (Kyk die foto van die penning op p. 24).

In die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* van 22.12.1945 het die destydse bestuur van die *Bond van Oud-ZASM Pioniers*, t.w. E.J. Grobbelaar, voorsitter; eerw. P.F. van Straten, vise-voorsitter, H.W. van Wijk, penningmeester; W. van Wijk de Vries, sekretaris en N. van den Dool, bestuurslid, na aanleiding van 'n berig van 18.12.1945 deur die betrokke komitee van die Stadsraad van Pretoria wat die feestelikhede in Julie 1945 gereël het, navraag gedoen. Dit was in verband met adresse van lede van die "Bond" om silwer gedenkpenninge aan hulle te kan stuur. Ook is adresse van oudste nabestaandes van lede vir dieselfde doel gevra.

In dieselfde mededeling het die bestuur talryke lede bedank vir hulle briewe en telegramme sowel as gelukwense wat hulle tydens die feestelikhede in Julie 1945 ontvang het.^{4 o}

Silwer gedenkpenning, in 1945 deur die Stadsraad van Pretoria uitgereik by die herdenking van die opening van die Oosterlyn tussen Pretoria en Komatipoort in 1895. Die penning is in besit van die Nasionale Kultuurhistoriese en Opelugmuseum te Pretoria (NASKO). Dit toon op die een kant die stadswapen van Pretoria, op die ander kant die embleem van die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) wat die Oosterlyn aangelê het. Die embleem het ook op die gedenkpenning wat die NZASM in 1895 uitgereik het, verskyn. Op die keersy van die penning van 1895 staan die portret van Staatsresident S.J.P. Kruger in profiel.

Die skrywer van die onderhawige bydrae was destyds een van die jonger belangstellendes wat die feestelikhede op Pretoria in Julie 1945 bygewoon en baie van die NZASM-staatmakers ontmoet het. Hulle het 'n onvergeetlike indruk op hom gemaak.

Jare het daarna verbygegaan, die staatmakers is ter ruste gelê, en die *Bond van Oud-ZASM-Pioniers* het saam met hulle verdwyn.

In 1948 het *Die Suid-Afrikaanse Spoorweë - Geskiedenis, Omvang en Organisasie*, 'n publikasie van die afdeling van die Openbare Skakelamptenaar van die Suid-Afrikaanse Spoorweë, die lig gesien.

In sy voorwoord het die destydse Minister van Vervoer, P.O. Sauer, L.V., o.m. nadruk op die betekenis van die spoorweë in die destydse Suid-Afrikaanse vervoerwêreld gelê.

In die daaropvolgende inleiding het hoofbestuurder W. Marshall Clark o.m. verklaar dat die geskiedenis van die Suid-Afrikaanse Spoorweë die geskiedenis van vertroue, gerugsteun deur planmatige baanbrekerswerk, is.

Aan die planmatige baanbrekerswerk het die NZASM en sy personeel 'n belangrike aandeel gehad, terwyl almal in 'n gees van vertroue hulle groot taak aangepak en volbring het.

'n Eeu na die totstandkoming van die genoemde maatskappy het die erkenning van hierdie waarhede nog niks aan hulle oorpronklike betekenis en draagwydte ingeboet nie.⁴¹

Julie 1986

AANTEKENINGE

1. Dekoratie voor Trouwe Dienst 1899-1902, deur die Unieregering aan strydere vir die Boererepublieke uitgereik (Redakteur).
- 1a. In die *Hollands Weekblad (HW)* kom uiteenlopende benamings voor. Vgl. *H.W.*, jg. 4, no. 19, 22.9.1934 (omslag); *H.W.*, jg. 5, no. 1, 12.1.1935, p. 14. Ons lees die benamings: Bond van oud-ZASM-Ambtenaren, Bond van oud-ZASM-Personeel en Bond van oud-ZASM-Pioniers.
2. *H.W.*, jg. 19, no. 26, 24.12.1949, pp. 12-18 vooraf gegaan deur die teks van K. se toespraak op 12.12.1949 in die Voortrekkergedenksaal, Pretoria, by geleentheid van 'n byeenkoms van die "Afrikaans-Nederlandse Verwantschapsbond", pp. 4-12. Kyk ook *The Star*, 13.12.1949. In sommige gevalle "Verwantschapsband" genoem.
3. *Familia*, jg. 7, 1971, no. 2, Jan Ploeger, "Immigrante uit Overijssel 1850-1899", p. 15.
4. *Zuid-Afrika* (Amsterdam), Desember 1949, p. 12, J.H. Broekman, "Afrikaans-Nederlandse Verwantschapsband". Sprekers: Mnr. Albert Kuit, prof. dr. S.P. Engelbrecht, dr. Jan van den Berg, bedankings prof. dr. G.M. Pellissier. Kyk ook *H.W.*, 24.12.1949, "De Afrikaans-Nederlandse Verwantschapsband", pp. 4-12.
5. *H.W.*, jg. 19, no. 26, 24.12.1949, p. 17. Kuit was getroud met mej. S. Roux, 'n dogter van mnr. G.J.N. Roux, van Skuilplaats, distrik Wakkerstroom. Sy stoflike oorskot is op 15.12.1949 in die Bosmankerk, Pretoria, opgebaar. Ds. Reynecke het die diens in die kerk geleë.
6. *Standard Encyclopaedia of Southern Africa* (Cape Town, 1973), vol. 8, pp. 618-619.
7. *H.W.*, jg. 15, no. 15, p. 6. Raadslid G.H. Brink was burgemeester van 30.10.1944-1945 en is op 6.11.1945 deur Raadslid C.W. Sinclair opgevolg. M.b.t. dr. W.H.J.

- Punt, DVD, kyk *Pretoriana*, no. 84, Julie 1983 (Uitgawe ter herdenking van dr. Willem Punt).
8. *H.W.*, jg. 4, no. 4, 24.2.1934, p. 5.
 9. *Ibid.*, jg. 3, no. 17, 26.8.1933, p. 15.
 10. Volgens die *Index of Estates of deceased persons* (Pretoria, 1912), 6.227, was die oorledene Pieter Ferdinandus en die nommer van sy boedel 13936/1898.
 11. *Ibid.*, p. 177, Blerik, prov. Limburg *ibid.*, p. 293, Hall (Hal), naby Brummen, prov. Gelderland; *ibid.*, p. 177, Gorredijk, prov. Friesland; *ibid.*, p. 67, Haarlem, prov. Noord-Holland; *ibid.*, p. 69; *ibid.*, p. 298, Scheemda, prov. Groningen; *ibid.*, p. 458, Arnhem, prov. Gelderland; *ibid.*, p. 512, Neeritter, prov. Limburg, oos van Thorn.
 12. *H.W.*, jg. 3, no. 17, 26.8.1933, p. 16.
 13. *Ibid.*, jg. 4, no. 3, 10.2.1934, p. 19.
 14. *Ibid.*, jg. 4, no. 4, 24.2.1934, p. 5.
 15. *Ibid.*, jg. 4, no. 6, 24.3.1934, p. 19, met lys van bydraes.
 16. *Ibid.*, jg. 4, no. 9, 5.5.1934, p. 15; met twee lyste. In *H.W.*, jg. 4, no. 10, p. 5, is gevra om uitstaande lyste vir die "ZASM Monumentfonds" aan die Ned. gesantskap te stuur. In *H.W.*, jg. 4, no. 12, p. 20, is nog 'n lys van 13.6.1934 gepubliseer. Kyk ook *H.W.*, jg. 4, no. 13, 28.6.1934, p. 18.
 17. *Ibid.*, jg. 4, no. 16, 11.8.1934, p. 13.
 18. *Ibid.*, jg. 4, no. 17, 25.8.1934, p. 12. I.v.m. Komatipoort word o.m. na *Contree*, no. 11, Januarie 1982, verwys. In dié aflewering: J.W.N. Tempelhoff, "Komatipoort. Oostelike poort van Transvaal", pp. 5-18. In 1970 het die Departement van Vervoer die brosjure *Waterval-Boven 75 jaar 1895-1970* die lig laat sien. Die eerste stasie op Waterval-Boven is op 20.6.1894 oopgestel. Op 1.7.1891 het die eerste trein op die Oosterspoor tussen die Portugese grens en Komatipoort geloop. Kyk i.v.m. Waterval-Boven se 75-jarige bestaan o.m. *Hoofstad*, 22.8.1970, p. 3.
 19. *H.W.*, jg. 4, no. 18, 8.9.1934, pp. 2.14.
 20. *Ibid.*, p. 3.
 21. *Ibid.*, p. 6. Die teks van hierdie toespraak is ook weergegee in Albert Kuit, *Transvaalse Verskeidenheid* (Pretoria, 1940), pp. 173-179 (met 'n groepsfoto teenoor p. 178).
 22. *H.W.*, jg. 4, no. 18, 8.9.1934, pp. 9-10 (volledige lys).
 23. *Ibid.*, foto's van die verrigtings te Waterval-Boven kom op pp. 5, 8, 11 en 13 van die genoemde aflewering voor.
 24. *Ibid.*, p. 14.
 25. *Ibid.*, pp. 15-16.
 26. *Ibid.*, pp. 26-27.
 27. *H.W.*, jg. 15, no. 15, pp. 2-3.
 28. *Ibid.*, jg. 4, no. 19, 22.9.1934, p. 3. Op dieselfde bladsy is telegramme van dank en 'n lys vermeld. In jg. 4, no. 20, p. 12, kom 'n reisverslag van eerw. P.F. van Straaten voor (ook gespel: Van Straaten).
 29. *Ibid.*, p. 4, no. 20, 6.10.1934, p. 19, met ook 'n aanvullende ledelys op dieselfde bladsy.
 30. *Ibid.*, jg. 4, no. 21, 20.10.1934, p. 9 (met foto).
 31. *Ibid.*, jg. 4, no. 21, p. 11; *ibid.*, jg. 4, no. 22, 3.11.1934, p. 14, bevat 'n lys van lede en betaalde ledegedelde van 25.10.1934.
 32. *Ibid.*, jg. 5, no. 1, 12.1.1935, pp. 14-15. In die aflewering van 9.2.1935 (no. 3) kom op pp. 15-17 die skets "Herinneringen uit mijn ZASM tijd" van die hand van "Oom Daantje" (Daniel Pitton), Tjepoe, N.O. Indië voor.
 33. *Ibid.*, jg. 5, no. 3, 9.2.1935, p. 18.
 34. *Ibid.*, jg. 5, no. 9, 4.5.1935, p. 2.
 35. *Ibid.*, jg. 5, no. 10, 18.5.1935, p. 17. Aankondiging deur J.A. van Aken, R.W. Nijenes, W. van Wijk de Vries.
 36. *Ibid.*, jg. 5, no. 11, 1.6.1935, pp. 15-17. Aanhaling, p. 16.
 37. *Ibid.*, jg. 5, no. 14, 13.7.1935, p. 10. Besonderhede i.v.m. lede van die "Bond" en die herdenking op 6.8.1935 is vermeld in *H.W.*, jg. 5, no. 15, 27.7.1935, p. 24.

Die verslag van die verrigtings is in *H.W.*, jg. 5, no. 16, pp. 1-3, gepubliseer. Belangrik is o.m. die mededelings van N. van Malsen en P.H. Bouten. In *H.W.*, jg. 5, no. 20, p. 24, kom besonderhede i.v.m. oud-president S.J.P. Kruger se spoorwegrytuig voor wat in Aug. 1934 by die stasie op Waterval-Boven gestaan het.

38. *H.W.*, jg. 15, no. 14, 14.7.1945, p. 11.

39. *H.W.*, jg. 15, no. 15, 28.7.1945, pp. 4-6.

40. *H.W.*, jg. 15, no. 26, 22.12.1945, p. 9.

41. Ten einde hierdie bydrae binne sekere perke te hou, is uitsluitend die gegewens in die *Hollands Weekblad voor Zuid-Afrika* nagegaan en vermeld. Ander periodieke is nie geraadpleeg nie.

Ander onlangs verskene literatuur oor die NZASM van dieselfde skrywer is:

Kol. Dr. J. Ploeger, Bond van Oud-NZASM-Personeel (BOZP); in *Zuid-Afrika*, maandblad van de Zuid-Afrikaansche Stichting Moederland (ZASM) te Amsterdam, jg. 63, no. 5, Mei 1987, p. 14-16.

Kol. Dr. J. Ploeger, Herinnerings aan die NZASM 1887-1908: in *Africana Aantekeninge en Nuus*, 19-27 (vi), Johannesburg, Junie 1987, p. 232-245.

Naskrif van C. de Jong, redakteur.

Toe die herdenking in 1945 ophande was, het die Bond van Oud-ZASM-Pioniers die volgende telegram aan Jhr. Ir. C.L.C. van Kretschmar van Veen gestuur.

R A 284 Pretoria 12/20/PH

Maart 1945

Jhr. C.L.C. van Kretschmar van Veen

p/a Mevr. Gardenier, 28 Park Road, Bulawayo

De Bond van oud-ZASM Pioniers wensht hiermede hulde uit te spreken aan wijlen Uw vader Jhr. Kretschmar van Veen voor zijn uitstekende leiding en beheer van de NZASM gedurende de moeiljkste jaren die Transvaal is doorgegaan.

Bij de 50-jarige herdenking van het bestaan van de Oosterlijn gevoelen wij het onzen plicht U dit te vermelden.

secretaris Van Wijk de Vries

Die oopstelling van die Oosterlyn 75 jaar gelede is ook in 1970 herdenk. Op die sentraalstasie in Pretoria is op 14 Julie 1970 'n gedenkplaat vir generaal J.J. Machado in Portugees, Afrikaans en Engels onthul om sy opmeting van die hele Oosterlyn te eer. En in Mnr. R. Searle se brosjure *The Grand Tram*, 1986, p. 10, lees ons oor die 46-tons NZASM-lokomotief 'Roos', deur E. Kessler in Duitsland in 1893 gebou en nog in bedryf.

Die 75 jarige herdenking van die opening van die Delagoa-baai spoorlyn is op 17 Augustus 1970 gevier deur 'Roos' te gebruik om 'n spesiale trein vanaf Waterval-Onder na Waterval-Boven te trek. Die naam 'President Kruger' was vir hierdie geleentheid aan hom toegeken.

Toespraak van Dr. N.A. Coetzee (Voorsitter) by geleentheid van die seminaar oor DIE ONTWIKKELING VAN DIE STADSKERN VAN PRETORIA gehou by die WNNR op Dinsdag 24 Februarie 1987

Herontwikkeling van die stadskern van Pretoria

Die Genootskap Oud-Pretoria/The Old Pretoria Society, is die Historiese Vereniging van Pretoria, en gestig in 1948. Dit hou 'n wakende oog oor die historiese erfenis van Pretoria. Ek praat namens hierdie Genootskap se Bestuur en sy lede.

Die Genootskap Oud-Pretoria is dankbaar vir die onderhoud van sy verteenwoordigers Dr. N.A. Coetzee (Voorsitter), Mnr. W.J. Punt (Vise-Voorsitter) en Dr. C. de Jong (Bestuurslid en Redakteur van *Pretoriana*) op 23 Oktober 1986 met mnr. F.R. Kraehmer (Voorsitter, Afdeling Stadsbeplanning en Argitektuur) in Kamer 5114, Munitoria, waar ook 'n model van die voorgenoemde of voorgestelde herontwikkeling beskikbaar was.

Die Bestuur van die Genootskap Oud-Pretoria het op 3 November 1986 die Plan 2431T TPA 24 FP DS1 met die verslag van die Direkteur van Stadsbeplanning en Argitektuur bespreek en soos volg besluit vir oordrag aan die Stadsraad soos op 6 November 1986 gedoen is, en ook aan die Direkteur van Stadsbeplanning en Argitektuur, Bus 3242; die Stadsingenieur en die Direkteur van Vervoer van die Stadsraad. Hierdie besluite word dan ook voor hierdie Seminaar, gereël deur die Burgerlike Trust, deur my voorgedra.

Besluite:

1. Die Standbeeld van President S.J.P. Kruger moet onder geen omstandighede verskuif word nie. Dit moet in die **middel** van Kerkplein bly, op dieselfde plek waar dit nou staan, met die Boerekrygers rondom. Dit is die ereplek in die Hoofstad en die Republiek van Suid-Afrika. Hierdie historiese standbeeld hoort op geen ander plek as in die sentrum van die Kerkplein van Pretoria. Die gedagte om Sammy Marks se fontein daar te plaas is nie aanneemlik vir die inwoners van Suid-Afrika nie. Dit sal onprakties wees en die voetverkeer daarlangs belemmer as die wind effens waai, dit sal 'n versamelplek van vuilgoed word, wat gedurig skoonmaak moet word. Waarom moet hierdie Fontein die ereplek in die Republiek van Suid-Afrika inneem? Die Genootskap kan nie saamstem met die argument om Paul Kruger se standbeeld uit te skuif na 'n minder belangrike plek, al is dit voor die Raadsaal en reg teenoor die Paleis van Justisie. Die Genootskap Oud-Pretoria wil nie die toekomstige geslagte in die geleentheid of verleentheid bring om maklik 'n verskuiwing van die Sammy Marks Fontein na 'n ander plek te maak en 'n nuwe standbeeld van 'n tweede en ondergeskikte historiese figuur in Suid-Afrika in die middel van die Plein op te rig nie. Dit sal 'n vergaande sabotasie en vernedering van die historiese figuur van Paul Kruger meebring as die President van die

Zuid-Afrikaansche Republiek en die Transvaal, die inspirasie van kultuur van ons land Suid-Afrika en die simbool van ons land se Vryheid en Beskawing.

Die Sammy Marks Fontein hoort in die Noord-Oostelike Kwadrant van die plein waar dit 'n ontspanning-simbool kan wees vir die gesellige toekomstige doel van hierdie Kwadrant volgens die herontwikkelingsplan.

Paul Kruger se standbeeld moet bly waar dit is, dit is die beheer- en sentrum-posisie van Pretoria. Dit is die ereplek in enige stad en in enige land ter wêreld.

2. Ondergrondse water

Die bou van drie ondergrondse parkeergarages, een vir die busse van die stadsverkeer en twee vir motorkarre, op Kerkplein sal ernstige skade aanbring aan die historiese geboue om Kerkplein, naamlik

Die Ou Raadsaal

Die Paleis van Justisie

Die ou Nederlandse Bankgebou en aangrensende geboue

Die ou Poskantoor wat nou so mooi gerestoureer is

Die ou Nasionale Bankgebou

Die ou Muntgebou

Ander historiese geboue of fasades

Sommige van hierdie geboue is reeds as Nasionale Gedenkwaardighede verklaar.

Hierdie geboue se fundamente is nog in die tydperk van die Zuid-Afrikaansche Republiek gelê, sonder baie versterking en sonder pylers. Dit maak hierdie geboue baie afhanklik van die voginhoud van die ondergrond. As in aanmerking geneem word dat daar baie water ondergronds in hierdie gedeelte is, soos geblyk het toe die Permanente Bouvereniging se gebou operig is, sal daar water uitgedomp moet word, moontlik aanhoudend in die toekoms, en die omliggende grond sal uitgedroog word.

Die moontlikheid bestaan dat die historiese geboue om Kerkplein sal bars en vergaan as die voginhoud van die ondergrond versteur word of verminder word. Wyle Dr. W.H.J. Punt het reeds vroeër gewaarsku teen hierdie gevaar, hy was die stigter van die Genootskap Oud-Pretoria in 1948. Die Genootskap Oud-Pretoria kan nie saamstem met 'n ondergraving van Kerkplein vir bus- en motorparkering nie. Dit is nie nodig nie, daar is genoeg alternatiewe plekke bognonds vir sulke geriewe. **Die sentrum vir die busverkeer hoort sekerlik by die spoorwegstasie, soos in ander lande.**

3. en skadelike petrol-en ander uitlaatgasse

Die bou van drie ondergrondse parkeergarages op Kerkplein sal meebring dat giftige en korrosie-werkende gasse hierdie omgewing sal omsweef, al word dit uitgedomp en in die lug opgestuur deur pyleidings. Dit sal die historiese geboue om Kerkplein asook ander geboue van privaatonderne-